

HEGEDÜS SÁNDOR SZEREPE A GAZDASÁG ÉS A STATISZTIKA FEJLESZTÉSÉBEN (1847–1906)

DR. HALKOVICS LÁSZLÓ

Hegedüs Sándor Magyarország sikeres államférfija volt a XIX. század második felében és a XX. század első éveiben. Újságíróként kezdte pályáját, de szakíróként is rövidesen elismert közéleti személyiséggé küzdötte fel magát. A Magyar Tudományos Akadémiának 1885-től levelező, 1893-tól rendes tagja lett. A parlamentben két erdélyi várost, előbb Abrudbányát, majd Kolozsvárt képviselte. A magyar kormány tagjává 1899-ben választották meg és a kereskedelmi-ipari tárca vezetésére kérték fel. Minisztersége idején felgyorsult az ország gazdasági fejlődése. Intézkedéseit megbízható, tudományos alapokra helyezte. Ennek érdekében fontos döntésekkel segítette a magyar statisztika több területének fejlesztését is. Különösen jelentősnek minősíthetjük száz év távlatából az iparstatisztika, a népszámlálás, a külkereskedelmi és a balesetstatisztika terén akkor felmutatott eredményeket, valamint a statisztikai hivatalba beérkező adatok felhasználásával összeállított rendszeres évi kormányjelentéseket. Az első országbeszámolót 1900-ról készítették és betervezésüket csak a második világháború éveiben, 1942-től szüntették meg.

TÁRGYSZÓ: Gazdaságfejlesztés. Történeti statisztika. Iparstatisztika.

Magyarország újkori történetében meghatározó szerepe volt az 1867-es kiegyezésnek és az azt követő évtizedeknek. A megállapodás értelmében hazánk visszanyerte állami önállóságát, megkezdődött az új Magyarország kiépítése. A százados tespedést 1914-ig, az első világháborúig, céltudatos és erőteljes munka váltotta fel. Ennek eredményei az ország életében minden területen jelentkeztek, és ezekre a XX. század kezdetén már külföldön is felfigyeltek. Az erőteljes változásokat jelző adatok közül elsőnek kell megemlíteni, hogy az ország népessége az 1869. évi 15,4 millióról 1890-re 17,3, 1900-ra 19,1 és 1910-re 20,9 millióra emelkedett. A növekedés negyven év alatt 35 százalékos. A gazdaságban meghatározó az ipar fejlődése. A magyar ipar termelése az 1850-es évek igen alacsony szintjéről indulva a XIX. század utolsó évtizedeire ugrásszerűen megnőtt. A bányászatban és az iparban a keresők száma 1869-ben még csak 695, 1880-ban 833, 1890-ben 953, 1900-ban 1271, 1910-ben már 1544 ezer fő volt. A kiegyezéstől a századfordulóig az ipari termelés nyolcszorosára nőtt és részesedése a nemzeti jövedelem termelésében 1900-ban elérte a 25 százalékot. A mezőgazdaságban 1869 és 1900 között a termelés megkétszereződött. A vasúthálózat hossza az 1869. évi 2736 kilométerről 1900-ra 17 000-re nőtt. Budapest ebben a korszakban vált világvá

rossá. Olyan építészek alkottak remekműveket, mint *Ybl Miklós* (a Fővámház, az Operaház, a Szent István bazilika), *Schulek Frigyes* (a Halászbástya), *Steindl Imre* (a Parlament), *Alpár Ignác* (a Mezőgazdasági Múzeum várkastélyszerű építménye). A budapesti építkezések lendülete szinte az akkori egész történelmi Magyarországra kiterjedt. A vidéki városok kultúrélete új erőre kapott. Nagyszámú iskolaépületet, színházat, kultúrházat, vigadót, szállodát, lakóházakat, kórházakat építettek, az építészet stílusa sok esetben a régi idők stílusjegyeit utánzó eklekticizmus volt. Nagyot fejlődött az oktatás az elemi szinttől kezdve az egyetemi képzésig. Ez a korszak nagyszerű politikusokat, gazdaságszervező vezetőket adott az országnak: *Deák Ferenc* 1848-as igazságügy-minisztert, a haza bölcsét (1803–1876) és *id. Andrássy Gyula* miniszterelnököt (1823–1890), a kiegyezést létrehozó két politikust, *Eötvös József* vallás- és közoktatásügyi minisztert (1813–1871), *Baross Gábor* közmunka- és közlekedésügyi, később kereskedelmi minisztert (1848–1892), *Wekerle Sándor* miniszterelnököt (1848–1921), *Tisza Kálmán* miniszterelnököt (1830–1902), *Szterényi József* kereskedelemügyi államtitkárt, később minisztert (1861–1941), *Tisza István* miniszterelnököt (1861–1918), *Széll Kálmán* miniszterelnököt (1843–1915) és nem utolsósorban *Hegedüs Sándor* kereskedelemügyi minisztert (1847–1906), akinek az életművét, kiváló tulajdonságokkal rendelkező egyéniségét kívánom a továbbiakban bemutatni.

AZ ÉLETPÁLYA

Hegedüs Sándor Kolozsvárott született 1847. április 22-én, az Udvarhely megyei Magyarországról származó és innen előnevét is használó székely nemes családból. Apja, ugyancsak Sándor, közügyekben is részt vevő ügyvéd, aki az 1848-as szabadságharc hadbírója volt. A szabadságharc bukása után az apa ügyvédi munkáját nem folytathatta, két fiát, Sándort és Istvánt csak nagy nélkülözésekkel nevelhette.

Hegedüs Sándor középiskolába Kolozsvárott járt, majd 1865-ben Pestre jött jogot tanulni. Letette az államvizsgákat és az elméleti bírói vizsgát. Egyetemi tanulmányai alatt *Csengery Antal*¹ házában volt nevelő. Csengery a *Budapesti Szemlét*, az MTA szépirodalmi és tudományos folyóiratát szerkesztette. A fiatal Hegedüs ennek a lapnak lett munkatársa. Döntő fordulat következett be életében, amikor a *Jókai Mór* által szerkesztett *Hon* című politikai napilap újságírója lett. Ezzel igazi élethivatását, a hírlapírói pályát kezdte el. E lap révén megszerezte azokat az összeköttetéseket, amelyek további előrehaladását, boldogulását szolgálták. A szerkesztőség révén kezdődött kapcsolata a *Tisza Kálmán* vezérlete alatt álló politikai párttal, amelynek a lap pártközlönye volt, így Hegedüs Sándornak szükségképpen azonosítania kellett magát a Tisza Kálmán irányította balközép politikával. Bensőségessé vált viszonya Jókai Mórral, akinek művelt unokahúgát, ásvai *Jókai Károly* lányát, *Jolánt*, 1871-ben feleségül vette. E házasságból két gyermekük született.

Hegedüs Sándor a *Honnak* – a közgazdasági és pénzügyi tudományok terén szerzett ismereteinek köszönhetően – csakhamar vezércikk írója lett, és alig volt nap, hogy ne jelent volna meg írásműve. (A *Hon* 1882-ben megszűnt, helyébe a *Nemzet* lépett.) Már

¹ *Csengery Antal* (1822–1880) reformpolitikus, közgazdász és történész, a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) tagja, Deák Ferenc barátja. Jelentős szerepe volt a kiegyezésben.

23 éves korában, 1870-ben 101 vezércikket írt, és 1872-től 1881-ig nem volt év, hogy legalább 200 vezércikke ne jelent volna meg. Rendes munkatársa volt a kolozsvári *Magyar Polgárnak*, írt külföldi lapokba is, így a párizsi *Economiste français*, a bécsi *Fremdenblatt* is közölte írásait. Nagyobb jelentőségű szakmai tanulmányok írását 1870-ben kezdte meg, a társulásokról írt közleményével. Az osztrák bankok történetéről szóló munkája 1874-ben jelent meg. Ebben a monarchia pénzügyi történetét írta meg 1862-től 1873-ig terjedő tizenegy évre. Ezt követően a cukorkérdéssel foglalkozott 1876-ban a *Budapesti Szemlében*. Legnagyobb és legönállóbb tanulmánya „Az önkormányzat és pénzügye” címen 1878-ban jelent meg 200 oldal terjedelemben.² E munkában német, francia és angol szakirodalom alapján ismerteti az európai államok helyi önkormányzati szervezeteinek felépítését és működését, a feladataik ellátását biztosító pénzügyi hátteret. Figyelme ezután az ipar és a mezőgazdaság felé fordul. Mindezek és számos kisebb-nagyobb értekezése bizonyította, hogy Hegedüs Sándor messze túlhaladta az újságírástól megkövetelt szintet. Munkássága egyre inkább tudományos jellegűvé vált. Ennek elismerését jelentette, hogy az MTA 1885-ben levelező, 1893-ban rendes taggá választotta. Mindkét akadémiai székfoglalójában pénzügyi kérdésekkel foglalkozott.

Politikai szereplését ugyan a *Honnál* már 1868-ban elkezdte, mégis igazi változást az jelentett számára, amikor 1875-ben Abrudbánya polgárai képviselőjüké választották.³ A magyar parlamentben a képviselőház pénzügyi bizottságának előbb tagja, majd 1878-tól főelőadója lett. A delegációs testületbe 1876-ban választották be, amelynek a következő évtől jegyzője és előadója.⁴ 1884-ben mind Abrudbányán, mind Kolozsvárott parlamenti képviselővé választották. A két képviselői megbízásból a kolozsvárit tartotta meg 1905-ig, amikor a választási küzdelemben kisebbségbe szorult. A parlamentben munkáját páratlan szorgalommal és igen nagy hozzáértéssel végezte. Működésével nemcsak az országgyűlésben, hanem azon kívül is osztatlan elismerést szerzett. Ezt jelezte, hogy a legfontosabb pénzügyi intézetek és vállalatok törekedtek igazgatóságukba beválasztani. Pénzügyi szakismeretei alapján többször jelölték pénzügyminiszterségre, de csak 1899-ben szánta rá magát arra, hogy Széll Kálmán kormányában a kereskedelmi tárca vezetését elvállalja. A miniszteri beosztásától 1902 márciusában vált meg.

Gazdasági írói és képviselői működése mellett a református egyházban is fontos feladatokra vállalkozott. Előbb a budapesti református egyházközségnek lett a presbitere, majd főgondnoka volt a budapesti református egyháznak, gondnoka az erdélyi református egyházkerületnek és Tisza Kálmán halála után a dunántúli egyházkerületnek. A református egyházat anyagilag is segítette. A budapesti református egyház évkönyvei tanúsítják áldozatkészségét, amely számos alapítványban jutott kifejezésre.

Ez a „százkezü ember”, ahogyan írta *Mikszáth Kálmán* Hegedüs Sándor életét méltató megemlékezésében, nagyon korán, 1906-ban 59 éves korában távozott az élők sorából.

² A munkát az Athenaeum Irodalmi Nyomdai Rt. adta ki.

³ Abrudbánya Alsó-Fehér vármegyei bányaváros 1891-ben 2992 magyar és román (a korabeli megnevezés szerint oláh) lakossal. A város az erdélyi nemesérbányászat kiemelkedő központja volt Zalatnával és Offenbányával együtt. A bányák évente átlagosan 10 mázsa aranyat adtak. A város aranybevéltő hely volt bányabizottsággal és bányászati segélyező egyesülettel.

⁴ A delegáció Magyarország és Ausztria közös ügyeinek tárgyalására szervezett országgyűlési bizottság volt, amelybe az 1867. évi XII. törvény szerint a magyar országgyűlésből 60 képviselőt, a felsőházból pedig 40 főrendet választottak. A bizottság hatáskörébe a hadügyi, külügyi, valamint ezekhez kapcsolódó pénzügyi kérdések tárgyalása tartozott.

HEGEDÜS SÁNDOR A PARLAMENTBEN

Hegedüs Sándor nemcsak a költségvetéssel foglalkozott 24 éven át a parlamentben, hanem mindazoknak a pénzügyi javaslatoknak is előadója volt, amelyeket a pénzügyi bizottságban dolgoztak ki. Nem kevesebb, mint 300 jelentést terjesztett a ház elé, amelyhez ugyanannyi előadói beszéd is csatlakozott, számtalan közbenső és befejező felszólalással. A költségvetési jelentéseken és előadói beszédeken kívül az 1875 és 1898 közötti évekből a következő kérdéskörökben készített jelentéseit érdemes említeni:

- 1877. június 19. Jelentés az Olaszországgal kötött kereskedelmi és hajózási egyezményről;
- 1878. május 14. Jelentés a közösügyi kiadások hozzájárulási arányának újbóli megállapítása tárgyában;
- 1880. június 30. Jelentés a budapest–zimonyi vasút építéséről;
- 1880. december 8. Jelentés a cukor-, kávé- és sörfogyasztás megadóztatásáról;
- 1883. január 31. Jelentés az 1885-ben Budapesten tartandó országos kiállításról;
- 1884. október 25. Jelentés az alföld–fiumei vasút megváltásáról;
- 1885. január 25. Jelentés a nyugdíjtörvény-javaslatról;
- 1890. február 27. Jelentés a hazai iparnak adandó állami kedvezményekről;
- 1896. március 26. Jelentés a honalapítás ezredik évfordulója megünneplésének megörökítéséről.

Parlamenti munkája mellett Hegedüs Sándor igen jelentős szakmai irodalmi tevékenységet fejtett ki. Tudatában volt annak, hogy mily fontossággal bír mindenütt, de különösen a parlamentben a szakemberek tudományos felkészültsége. Úgy ítélte meg, hogy a gazdaságtudomány alaptételeinek ismerete igen nagy segítségére van gyakorlati munkájában, és „...ezek figyelembe vétele képesít egyedül arra, hogy az ország összes érdekeinek sérelme nélkül irányíthassuk gazdasági politikánkat.”⁵ Írásműveiből a teljesség igénye nélkül a következőket emeljük ki: Tíz év az osztrák bank történetéből (1874), Az önkormányzat és pénzügyei (1878), Iparunk és az ipartörvény (1880), A bankkérdés az 1881. évi valutakongresszuson (1881), A latin államok pénzsövetsége (1886), Az árak tényezőiről és törvényeiről (1889), A cukor- és szeszadó (1890), A betétüzlet fejlődésének irányairól (1894).

Hegedüs Sándort parlamenti és széles körű tudományos munkássága alapján elsőrendű közgazdasági és pénzügyi szaktekinélynek ismerték el. Ezt jelzi, hogy a szabadelvű párt többször is jelölte pénzügyminiszterségre. Ő azonban csak 1899-ben fogadta el a kereskedelemügyi minisztérium vezetését, amely minisztériumhoz az 1889. évi XVIII. tv. alapján az ipari és kereskedelmi ügyek, a közlekedés és a statisztikai hivatal irányítása is tartozott.

Hegedüs Sándor miniszteri programbeszédét 1899. március 29-én mondta el a Parlamentben. Ismertetett terveit mindenki osztatlan lelkesedéssel fogadta. A program felölelte a kereskedelmi tárca minden területét: a közlekedést, ideértve a közutakat, a postát, távírdát és távbeszélőt, a vasutakat és a hajózást éppen úgy, mint az ipart és a kereskedelmet. Az ipar területén a fő figyelmet az iparoktatásra és az iparfejlesztésre helyezte, hogy Magyarországot egyoldalú mezőgazdasági helyzetéből kiemelje és korszerű nemzetgazdasági szerkezetű, jól működő állammá tegye. Tervei megvalósításához nagy lendülettel kezdett hozzá. Bár az ország gazdasági intézményeit már előbb is volt alkalma

⁵ Hegedüs Sándor miniszteri beszédéből, amelyet a Magyar Közgazdasági Társaság választmányának Széll Kálmán miniszterelnököt és miniszterét felkereső 24 tagú küldöttsége előtt 1899. március 14-én mondott el. *Közigazdasági Szemle*, 1899. XXIII. évf. 3. sz. 219–221. old.

alaposan megismerni, mégis vette a fáradságot, hogy az ország ipari és kereskedelmi viszonyait a helyszínen tanulmányozza. Az egyes iparágak és kereskedelmi ágazatok képviselőit értekezletre hívta meg, hogy szükségleteikről, kívánságaikról közvetlenül tájékozódhasson. Már az első általa készített, az 1900. évi költségvetési tervezet benyújtásakor mind a pénzügyi bizottságban, mind a képviselőház nyilvánossága előtt számos kész vagy készülöben levő törvényjavaslatról és már végrehajtott kormányzati intézkedésről tudott beszámolni.

Hegedüs Sándor minisztersége alatt felgyorsult az iparvállalatok állami támogatása:

1868 és 1880 között 416 420 (évi átlagban 32 032),
 1881 és 1890 között 1 259 530 (évi átlagban 125 953),
 1891 és 1899 között 4 386 412 (évi átlagban 487 379),
 1900 és 1906 között 20 698 184 (évi átlagban 2 956 883)

koronát tett ki az iparfejlesztésre fordított állami támogatások összege. Az állami támogatásból mintegy 70 százalékban részesült a gyáripár, a többit a kisipar, háziipar kapta, de jelentős összeget fordítottak az iparoktatásra is.

A kormány iparpártolási eszközeinek csak egyike volt az állam közvetlen pénzbeli támogatása. Az alkalmazott módszerek ezenkívül a következők voltak:

- a) állami kedvezmények, adó- és illeték alóli mentesség, útdadó-elengedés, útvám alóli felmentés, ipari sónak mérsékelt áron való átengedése,
- b) tőkejegyzésben való állami részvétel,
- c) előnyben részesítés közszállításoknál,
- d) törvényhatóságok és községek segélye és támogatása.

Hegedüs Sándor az ipartámogatás, az iparfejlesztés ügyét az ezzel ellentétesen gondolkodó politikusokkal, gazdasági vezetőkkel szemben határozottan és eredményesen képviselte. Ezt bizonyítja az a beszéd, amelyet az Országos Iparegyesület őt felkereső képviselői előtt tartott: „Huszonkilenc év óta vagyok tagja az Országos Iparegyesületnek. Mindig figyelemmel kísértem az Egyesület működését, és örömmel látom, hogy az Egyesület tevékenységében erős gyakorlati irány érvényesül... Kérem az Egyesületet, folytassa munkásságát tovább is ebben az irányban, s nálam mindig a legteljesebb elismerésre és előzékenységre fog találni. Jól tudom én, hogy szükséges egyfelől a magyar ipar védelmére irányuló kormányzati politika. Ez a kormány feladata. Másfelől azonban szükség van az Egyesület társadalmi tevékenységére, amely igen becses anyagot szolgáltat a kormány akciójához... Kijelentem, hogy nemcsak miniszter, hanem mint ember is, mindig a legnagyobb örömmel állok szolgálatukra... Itt ezek között a falak között én a hasznos munkásnak akarok élni; a nagy politikát nem itt kell csinálni. Átérzem az iparfejlesztés feladatainak fontosságát, és erre irányuló munkásságomban én a szaktestületekre akarok támaszkodni...”⁶

A magyar ipar 1900 körüli, a világban csaknem egyedülálló növekedési ütemének megértéséhez röviden ki kell térnünk az állami támogatások közül a közszállítások (közbeszerzések) ügyére és a vállalatok alapítását, fejlesztését szolgáló hitelintézeti tevékenység eredményes kiépítésére. A magyar közszállítási rendszer működése már a bevezeté

⁶ Gelléri Mór (1912): Hetven év a magyar ipar történetéből, 1842–1912. Országos Iparegyesület, Budapest. 911–912. old.

sétől, az 1880-as évektől az első világháború kezdetéig igen hatásosnak bizonyult. Ezt jelzi, hogy 1907 előtt 40 nagyobb ipari vállalat keletkezett, illetve bővítette lényegesen termelési kapacitását a hazai közszállításokban való közreműködés révén. A közszállítás az egyéb állami támogatásokkal együtt nagymértékben járult hozzá ahhoz, hogy a magyar ipar az első világháború időszakában felülmúlja a környező államok iparának teljesítményét, és képes legyen arra, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia háborús ipari szükségletének közel 30 százalékát fedezze. A korabeli statisztikai adatok szerint a közszállításban való magyar vállalati részvétel 1882-től 1908-ig több mint hatszorosára, míg a külföldről behozott termékeké csak kismértékben emelkedett (*Halkovics*; 1998. 636. old.)

Az ipar növekedésében jelentős szerep jutott a bankoknak. A bankrendszer magyarországi kiépítésében Hegedüs Sándornak mint a parlament pénzügyi vezető szakemberének fontos szerepe volt. Hazánkban az első takarékpénztárt 1840-ben, az első bankot 1842-ben alapították. A hitelintézeti rendszer a kiegyezés után gyors fejlődésnek indult, és a századfordulóra sűrűn behálózta az egész országot. A történelmi Magyarországon 1906 végén 569 bank és földhitelintézet, 891 takarékpénztár és 3353 hitelszövetkezet állt fenn. A bankok az iparvállalatok alapításában, majd fejlesztésükben fontos szerepet vállaltak. A magyar iparfejlesztés 1914 előtti eredményei nem lekicsinyelhetők, még ha az elmúlt évtizedekben a történészek ezekről elismerően alig szóltak. Az első három iparpártoló törvény időszakában, azaz 1881-től 1906 végéig 838 új gyár alakult, 43 már működő gyár új iparágakkal bővült. Ezenkívül 408 régi gyár részesült kedvezményben, így a kedvezményezett gyárak száma összesen 1289-et tett ki. Az első világháború előtt a többirányú iparfejlesztő tevékenység hatására az ipar évi növekedése átlagosan 11,2 százalékot tett ki.⁷

Hegedüs Sándor, akárcsak elődje, Baross Gábor közlekedési miniszter, szívügyének tekintette a közlekedés – az úthálózat, a vasutak, a hajózás és a posta – fejlesztését, minisztersége idején:

– alig fejezték be a Duna–Tisza–Körösközi I. számú alföldi tranzverzális (átlós) közút építését, megkezdték a dunaföldvár–debrecen–máramaroszi II. és az orosháza–berettyóújfalui III. számú alföldi út építését;

– a hidépítéssel terén az Eskü tértől kiinduló Erzsébet-híd 1898-ban elkezdett építését folytatták és átadták 1903. október 10-én; megkezdték a barcsi nagy Dráva-híd építését, valamint a régi szerkezetű vasúti hidak, így az algyői Tisza-híd cseréjét;

– az Indiába és Japánba való cukorkivitel számára az osztrák Lloyd rendes kiviteli hajójáratának számát 12-ről 27-re emelték, Fiume és Velence között harmadik heti járatot indítottak; a fiumei tengerészeti akadémia és internátus építéséhez a telket megszerezték és az építmény terveit elkészítették;

– a folyamhajózási szolgálat körében az al-dunai Vaskapu szabályozási munkáinak befejezésével 1899-ben külön rendelettel felállították az al-dunai magyar királyi hajózási hatóságot, és életbe léptették az al-dunai zuhatagokon a kalauzi intézményt;

– összesen 945 kilométer új vasútvonalat adtak át a közforgalomnak; megtervezték annak a vasútvonalnak kiépítését és bekapcsolását az osztrák–magyar vasúthálózatba, amely Budapesttől Szarajevóig biztosította a későbbiekben a vasúti összeköttetést; megkezdtek a székely vasutak építésének előkészítését; számos intézkedést tettek a tarifapolitika terén (például olcsóbbá tették a Levantéba irányuló cukorkivitel szállítását);

– nagy eredmények a posta, távírda és távbeszélés területén, hogy három év alatt felállítottak 197 postahivatalt, 112 távírdahivatalt, 177 távbeszélő hivatalt és 16 városban távbeszélő-hálózatot létesítettek, a távírhálózatot 5492, a távbeszélő-hálózatot 43 940 kilométerrel növelve; a budapesti és bécsi gabonatözsdek árjegyzéseinek díjmentes távirati közlését 543 községre terjesztették ki; életbe léptették a washingtoni nemzetközi postaszerveződést, és új postai megállapodásokat kötöttek Oroszországgal, Svájjal és Romániával;

⁷ Bertényi I. – Gyapay G. (1993): Magyarország rövid története. Maecenas Kiadó, Budapest. 470 old.

– a kereskedelemügy területén elkészítették a közraktári intézmény fejlesztésének előtervét; erősítették a fiumei behozatali piacot, és megszervezték a 4-5 millió korona értékű kávé beszerzését a kikötőn keresztül; korszerűsítették a tőzsde forgalmát szabályozó intézkedéseket (a magyar búza önálló jegyzése, az árjegyzés nyilvánossága, a búza árengedményére vonatkozó előírások); a megfelelő tájékoztatás biztosítására az 1885-től működő kereskedelmi múzeum tevékenységének körét továbbfejlesztették.

Hegedüs Sándor életének gazdag történetéből még két eseményt érdemes megemlékeznünk. Egyik az 1900. évi párizsi nemzetközi kiállítás előkészítése és lebonyolítása. Hegedüs Sándornak igen nagy szerepe volt abban, hogy e kiállításon Magyarország általános elismerésben részesült. A másik esemény a Magyar Gazdaszövetségnek 1900 őszén, Kassán tartott kongresszusa, amelynek határozatait a kereskedelemügyi miniszterhez is felterjesztették, és amelyre a tárca terjedelmes leíratban válaszolt. Ebben a miniszter kifejezésre juttatta, hogy a különböző gazdasági ágak mennyire egymásra utaltak, és ígéretet tett arra, hogy a Gazdaszövetséget az országos érdeket szem előtt tartva a jövőben minden fontos területen támogatja.

A MAGYAR STATISZTIKAI SZOLGÁLAT TÁMOGATÁSA ÉS FEJLESZTÉSE

Amikor Hegedüs Sándor átvette a kereskedelemügyi tárca irányítását, a magyar hivatalos statisztikai szolgálat már harminckét éves múltat tekintett vissza. Az út, amelyen a hazai hivatalos statisztikának kis létszámú csapatát előbb az alapító *Keleti Károly*, majd halála után *Jekelfalussy József* hivatali igazgató vezette, igen küzdelmes volt. A statisztikus munkáját kezdetben két tényező nehezítette. Az egyik a polgároknak a hatósági adatkérésekkel szembeni teljes bizalmatlansága, a másik a pénzügyi helyzet. Az államháztartás az akkor gyenge gazdasági teljesítmények miatt is igen szűkös pénzeszközökkel rendelkezett, és így a kisebb jelentőségűnek minősített szükségletek kielégítése hátrányos rangsorolásban részesült. A szolgálat első nagyjelentőségű felvétele, az 1869. évi népszámlálás sikerrel zárult. Az előrehaladást biztosító legközelebbi lépés az országos statisztika ügyének szervezéséről intézkedő 1874. évi XXV. törvénycikk megalkotása volt. Ez a törvény nagy biztonságot teremtett a statisztikai hivatal munkássága számára, és az új statisztikus nemzedék a siker reményében léphetett a nagy elődök nyomába. A XIX. század végéig kimagaslónak tekinthetjük a tízévenként végrehajtott népszámlálásokat, az 1881-től megszervezett külkereskedelmi statisztikát, az 1884. és az 1895. évi malomipari statisztikai felvételeket, az 1893. évi cigányösszeírást, az 1895. évi mezőgazdasági felvételt. Ezek mellett a közoktatásügy, a jogszolgáltatás, a balesetek körére is kiterjesztették a statisztikai adatgyűjtést.

Az 1890-es évek vége felé a statisztikai szolgálat felvételi, ennek nyomán adatfeldolgozó és -közlési tevékenysége igen gazdaggá vált. Hegedüs Sándor úgy ahogyan a gazdaság területén az ipar, a közlekedés, és a kereskedelem tekintetében is felgyorsította a fejlesztést, a statisztikai tájékoztatás fontosságából kiindulva személyes közreműködésével segítette elő az egyes statisztikai ágazatok megfigyelési és feldolgozási rendszereinek sok fontos kérdéskörre kiterjedő megújítását, illetve néhány esetben megalapozását. E területek közül kiemeljük az ipar, a külkereskedelmi áruforgalom, a balesetek, a bűnügyek statisztikáinak fejlesztésében, az 1900. évi népszámlálás végrehajtásában elért eredményeket és a hivatalos statisztikára alapozott kormányjelentések összeállításának munkálatait. Végül meg kell

emlékeznünk közreműködéséről a Nemzetközi Statisztikai Intézet (International Statistical Institute – ISI) 1901. évi budapesti ülészakán. A statisztikusok e nemzetközi összejövetelét a miniszter védnöksége alatt a korabeli magyar statisztika legkiválóbb művelői készítették elő és nagyon nagy sikerrel rendezték meg (*Kármán*; 1973).

Tekintsük át részleteiben, milyen intézkedésekre került sor Hegedüs Sándor rövid minisztersége idején az egyes területek statisztikai tevékenységének fejlesztésére, és ezek mennyiben voltak eredményesek.

A XIX. század második felében a hivatalos statisztikai szolgálat az *első iparstatisztikai* felvételt 1871-ről hajtotta végre. A hivatal munkatársai két évvel az adatfelvétel után annak teljes sikertelenségét állapították meg. A sikertelenséget főként az adatszolgáltatók felkészületlensége és az adatszolgáltatással kapcsolatos bizalmatlansága okozta, de az okok között szerepelt az is, hogy a hivatal erre a célra a költségvetésből rendkívül alacsony összeget irányozott elő. A következő iparstatisztikai összeírást a hivatal 1884–1885-ről hajtotta végre. Az adatszolgáltatók két kérdőívet kaptak. Az egyiket valamennyi iparos (gyáros, mesterember) kitöltötte, a másikat csak azok, akiknek üzemében erőgépet vagy munkagépet alkalmaztak. Az adatgyűjtés igen vontatottan haladt, és az eredményt „Magyarország iparstatisztikája 1885-ben” című 200 oldalas kiadványban hozták nyilvánosságra.

A Hegedüs Sándor és az általa vezetett kereskedelemügyi minisztérium szakértői úgy vélték, hogy az iparfejlesztés alapjait meg kell teremteni, és ez az alap csakis az ország tényleges viszonyainak, termelésének és fogyasztásának megismerése lehet. Az ipar teljes körű feltárását egyfelől a gyáripar átfogó statisztikai felméréssel, másfelől a kisipari tevékenységnek a népszámlálás körébe illesztett összeírásával kívánták elvégezni.

A gyáripar 1899. évi összeírását két fejezetben hajtották végre: az 1898. évi termelési adatokat, és az 1899. február 25-i személyi adatokat kérdezték meg.

A termelési statisztikai adatgyűjtéssel a miniszter tájékoztatást kívánt kapni arról, hogy mit termel a magyar gyáripar, milyen mennyiségben állítja elő termékeit, milyen a gyár berendezése és felszerelése, milyen és mennyi tüzelő-, valamint nyersanyagot használ fel, termékeit mely piacokon értékesíti. Tudomást akart szerezni a gyáripari üzemek minden gondjáról, hogy megfelelő intézkedéssel segíteni tudjon, és az adatgyűjtés eredményeit a vámtárgyalásokon is felhasználta.

A termelési statisztikai adatgyűjtés és -feldolgozás megszervezése a minisztérium iparfejlesztési szakosztályának feladata volt, míg a személyzeti adatok összegyűjtésére a miniszter a statisztikai hivatalt kérte fel. A minisztérium iparfejlesztési szakosztálya mellett a felvétel előkészítésére, végrehajtására külön osztályt állítottak fel, amely elkészítette a kérdőívet is. A terv az volt, hogy az adatok feldolgozása után azok alapján az egyes iparágakról szakmonográfiákat készítenek. Az adatgyűjtés, -feldolgozás és -közlés tervzetét a miniszter 1899. május 18-án jóváhagyta, és a végrehajtás irányításával *Szterényi József* miniszteri tanácsost bízta meg.⁸

Gyári jellegűnek tekintettek minden olyan ipartelepét, amely az 1898. évben legalább 20 alkalmazottat foglalkoztatott. Az olyan ipartelepeket, amelyeknek létszáma nem érte el ezt a szintet, de nemzetgazdasági szempontból jelentőseknek ítélték, szintén bevonták

⁸ *Szterényi József* báró erdélyrészi iparfelügyelő (1889), iparoktatási főigazgató (1895), kereskedelemügyi államtitkár, Brassó országgyűlési képviselője (1905), kereskedelemügyi miniszter (1918), az ország képviselője a Népszövetségben (1927).

az adatgyűjtésbe. Az adatok jobb feldolgozása érdekében egyes rokon iparágakból 12 főcsoportot képeztek, amelyek adatfelvételi és -feldolgozó munkáinak irányítására egy-egy elismert szakembert kértek fel. Az ipari termelési statisztikai felvételt az 1893. évi XXVIII., az ipari és gyári alkalmazottak baleset elleni védelméről és az iparfelügyelőről szóló törvény alapján hajtották végre. A kérdőív első oldalán a következőket lehet olvasni: „Az ezen kérdőívben foglalt adatok kizárólag a kereskedelemügyi m. kir. miniszter számára gyűjtetnek és pedig a legszigorúbb titoktartás mellett. Az adatok feldolgozásával megbízottakon kívül senki a kérdőívbe be nem tekinthet; az adatok csupán az iparfejlesztés céljaira használhatók fel, és semminemű adóztatási vagy más célokra igénybe nem vehetők.”

Az adatfelvétel másik része – „Kérdőív a gyárak és ipartelepek számára” – a gyáripari vállalatok személyi viszonyainak és a gyárak berendezéseinek feltárását szolgálta. Az e fejezetben szereplő hat kérdéskör adatait a statisztikai hivatal gyűjtötte be. E kérdőív fejezetei a következők voltak: I. Általános kérdések; II. A gyár berendezése; III. A gyári személyzet; IV. Munkaidő; V. Munkabér; VI. A munkások jólétére irányuló intézmények.

A gyáripari adatgyűjtés végleges minisztériumi és statisztikai hivatali tervezetét előbb 1899. júniusában a kereskedelmi és iparkamarai titkári értekezleten vitatták meg, majd július első felében az érdekelt adatszolgáltatók képviselőivel iparcsoportonként is megbeszélték. A tervezetet végül a Wekerle Sándor miniszterelnök vezette ipartanács 1899. júliusában elfogadta.⁹ A kereskedelemügyi minisztérium az adatfelvétel végrehajtására 1899. július 25-én kiadta az 51 pontot tartalmazó „Általános Utasítást” (5.221/1899. sz.). Az adatfelvételre a gyári üzem telephelyén került sor és az adatfelvevőket az 1893. évi XXVIII. tc. 11. §-a alapján iparfelügyelői jogkörrel ruházták fel. Előzetesen a kérdőívekkel az adatszolgáltatókat a kereskedelmi és iparkamarák közműködésével megismertették.

A két felvétel 2364 gyárüzemre vonatkozó adatait a minisztérium iparstatisztikai osztályán dolgozták fel. A feldolgozás után megkezdték a monográfiák megírását olyan szakemberek közreműködésével, akik a megfelelő közgazdasági, gyárüzemi technológiai, sőt iparági ismeretekkel rendelkeztek. A monográfiákat 19 kötetben tették közzé. A monográfiák a következő iparágakkal foglalkoztak: vas- és fémipar (3), gépgyártás, közlekedéseszköz-gyártás, mérleggyártás és villamossági ipar (2), mész-, magnezit-, cement-, agyagáru- és üvegyártás (2), faipar (2), bőr-, sörte- és szőripar (1), fonó- és szövőipar (4), vegyészeti ipar (2), ruházati és sokszorosító ipar (1), papírosáru-gyártás és könyvkötőipar (1), hangszeripar (1). A fő eredmények összefoglalását egy külön kötet tartalmazta.

A monográfiák egységes beosztása a következő volt:

- első fejezet: az ipartelepek általános viszonyai (a fontosabb gyártelepek, az egyes iparágak története),
- második fejezet: a gyárak berendezései,
- harmadik fejezet: a termelés adatai,
- negyedik fejezet: az ipartelepek személyzeti viszonyai, azok munkaideje, a munkabérek és a munkásjóléti intézmények.

⁹ Az ipartanács a kereskedelemügyi m. kir. miniszter 74914/1898. számú rendelete alapján 70 tagból állt. Feladata volt, hogy a kereskedelemügyi miniszternek ipari és munkaügyi kérdésekben véleményt adjon és javaslatot tegyen. A tanácsban dr. Jekelfalussy József, a statisztikai hivatal igazgatója is részt vett.

A munkálatokat két év alatt fejezték be a vártnál nagyobb sikerrel. Ezt jelzi a felvétel eredményéről megjelent következő vélemény is: „Iparfejlesztési és szociális tevékenységünk alapjai vannak e munkákban lerakva. Az ipari és munkaügyi törvényeink reformjához szükséges hazai anyag áll előttünk egybegyűjtve. Új korszakot jelentenek iparpolitikánkban, mert szorosan megszabják törvényhozásunknak és kormányzatunknak jövőben követendő irányát, amely a viszonyoknak ily pontos ismerete nélkül akár az iparfejlesztés, akár az Ausztriával kötött kiegyezések, a többi külfölddel kötött vámszerződések, egyszóval összes gazdasági viszonylataink irányításánál csak ötletszerű lehetett eddig.”¹⁰

A magyarországi *külkereskedelmi statisztika* adatait a hivatalos statisztikai szolgálat első alkalommal már 1867-ről tette közzé. Ettől kezdve az illetékes minisztérium a statisztikai hivattal együttműködve folyamatosan fejlesztette az adatösszeírást. E statisztika fő nehézsége abból adódott, hogy hazánk abban az időben közös vámterületet képezett Ausztriával. A statisztikát fejlesztő intézkedések közül meg kell említeni az 1881., az 1883., az 1893., az 1894. és az 1895. évi utasításokat. Az 1895. évi feladatokat az 1895. évi VIII. tc. és a hozzá kapcsolódó 2605. számú kereskedelemügyi miniszteri rendelet írta elő. Az adatgyűjtés szervezésében újabb fordulat 1900 januárjában következett be. Az osztrák kormány ugyanis akkor kezdett statisztikai adatokat gyűjteni a Magyarország és Ausztria közti áruforgalomról. Ugyanis 1899-ben született meg az egyezmény a magyar szent korona országai és az Osztrák–Magyar Monarchia birodalmi tanácsában képviselt királyságok és országok közötti áruforgalom statisztikai megfigyelési rendjéről. Az egyezmény alapelvei a következők voltak:

- a) a két állam (Ausztria és Magyarország) közötti áruforgalomnak statisztikai felvételére abban az államban kerül sor, ahol a küldeményeket feladják, az áru leadása helyén újabb felvétel már nem történik;
- b) az árnyilatkozatokat két példányban kell kiállítani, az egyik a feladó állomáson marad, a másik a célállomásig kíséri az árut;
- c) az évi statisztikai adatokat közlésük előtt a két állam egyezteti;
- d) a két ország statisztikai hivatala statisztikai áruvajstromot állít össze.

A külkereskedelmi statisztikában azonban az egyezmény nem szüntette meg a gondokat. Így már 1902-ben megkezdtek az áruforgalmi statisztika új szabályait tartalmazó törvény kidolgozását, és azt 1906-ban fogadták el.

Az 1900-as évek elejéig megszervezett külkereskedelmi statisztika adatai azt mutatták, hogy Magyarország árucseréjének mintegy háromnegyede jutott az osztrákokkal közös vámterületre. Az e területen kívülre – Németországba, Nagy-Britanniába, Romániába, Olaszországba és az Egyesült Államokba – szállított áruk értéke az áruforgalomnak csak egynegyedét tette ki. Az ország 1914 előtti iparosítását jelzik a külkereskedelmi statisztikai adatok is: a behozott fogyasztási iparcikkek aránya csökkent, a magyar kivitelben emelkedett a nem élelmiszeripar által előállított cikkek aránya. Hegedüs Sándor iparfejlesztési törekvéseit, amelyeket parlamenti székfoglaló beszédében¹¹ a gyáripár fejlesztéséről így fogalmazott meg: „Hogyha e téren tovább nem megyünk, ha exportgyárak és exportkereskedelem fejlesztésére figyelmet nem fordítunk, akkor egyfelől passzivitásunk nem fog megszűnni soha, másfelől pedig vagyonosodásunk nem fog egészségesen fejlődni”, tehát igen rövid idő alatt a magyar gazdaság visszaigazolta.

¹⁰ Géber A. (1904): A magyar gyáripár első üzem és munkásstatisztikája. *Közgazdasági Szemle*, XXVIII. évf. 31. k. 122. old.

¹¹ Képviselőház-Napló. XXI. (1899). Az Országgyűlés nyomtatványai. Pesti Könyvnyomda Rt., 198. old.

Magyarországon a XIX. század kilencvenes éveitől megkezdték több gazdasági ágban a *balesetstatisztikai megfigyelési rendszer* kiépítését. A gyáripari üzemeket már az 1893. évi XXVIII. tc. 7. §-a kötelezte, hogy a gyárban előforduló baleseteket a kerületi iparfelügyelőkhöz 48 órán belül jelentsék be. Az iparfelügyelők az összesített statisztikát 1896-tól a statisztikai hivatalhoz juttatták el. A baleseti jelentések küldése a rendelkezés ellenére sem volt kielégítő, a balesetek nagy része bejelentés nélkül maradt. Így például 1898-ban csak 1447 baleseti jelentést adtak át a statisztikai hivatalnak. A balesetstatisztika fejlesztésével ezért a kereskedelemügyi miniszter 1898-ban a tárca iparfejlesztési szakosztályát és a statisztikai hivatalt bízta meg, a korszerűsítési javaslat szerint az adatszolgáltatás rendszerébe a munkaadókon kívül a betegsegélyező pénztárakat és a biztosító társaságokat is bevonták.

Az új adatgyűjtési rendszert 1901. január 1-jén léptették hatályba. A fő elvek a következők voltak: *a)* a betegsegélyező pénztárak minden balesetről a táppénz folyósításakor jelentést készítenek, amelyben nemcsak a gyáriparban, de a kisiparban előfordult balesetek egyformán szerepelnek; *b)* a 17 iparfelügyelőség kerületenként és országrészek szerint összesíti és közli a balesetek adatait.

A balesetstatisztika fő kérdéskörei: a baleset módja (égés, robbanás, mérgezés stb.); a baleset a munkáson hol okozott sérülést (szem, törzs, láb stb.); a munkaképtelenség időtartama (nap, hónap, 4 hónapnál hosszabb); a sérültek életkora. A gyáripari balesetstatisztika további kérdése volt: milyen munkagépen, eszközön, készülék melletti foglalkozás közben következett be a baleset. Végül igen lényeges volt az a kérdés is, volt-e a munkásnak balesetbiztosítása, és a biztosítási díjat ki fizette be.

A hivatalos baleseti statisztika összesített adatait először 1899–1900-ról tették közzé. A kiadványhoz Hegedűs Sándor írt előszót, amelyben nemes, együtt érző gondolatait a bajbajutott gyári munkás iránt a következő módon foglalta össze: „Az ipari élet egyik legsötétebb rejtékébe kíván bevilágítani e munka. Oda, ahol a zakatoló gépek mellett, a fejlődő mérges gázok között serényen dolgozik a szegény munkás, hogy keze munkájával biztosítsa a család megélhetését. Oda, ahol a békés munkát néha megakasztja egy-egy sikoly: annak a szerencsétlen munkásnak a hangja, kit egy vigyázatlan pillanatában elragadott a gép, vagy megmérgezett a fojtó gáz, hogy nyomorba döntsön özvegyet és árvákat. Bevilágítani akarunk e sötét rejtékbe, nemcsak hogy lássák a veszélyt, melyet magában rejt, hanem keressük módját eltávolításának.”¹²

A balesetstatisztikát 1901-től bővítették és a mezőgazdaságra is kiterjesztették.

A *bűnügyi statisztika rendszeres adatgyűjtését* 1872-től kezdték el. Korszerűsítését 1899-ben hajtották végre a bűnvádi perrendtartásról szóló 1896. évi XXXIII. törvénycikk alapján, és az igazságügyi miniszter 5401. számú 1900. január 1-jével kiadott rendeletében módosította az adatgyűjtést. A fejlesztés leglényegesebb elve az volt, hogy az egyéni laprendszert vezette be és pedig külön ügylapot állapított meg a járásbírók és külön lapot a törvényszékek részére, és egyben előírta, hogy a törvényszékek az elítéltekről egyéni lapokat töltsenek ki. A módosítással kapcsolatos statisztikai teendőket Hegedűs Sándor a statisztikai hivatal 1901. évi munkatervében terjesztette elő a parlamentben. Az 1901. évi korszerűsítés után 1903-ban további módosításokat hajtottak végre az adatszolgáltatásban.

¹² Hegedűs S. kiad. (1901): A Magyar Korona Országainak gyáripari balesetei. V. old. Budapest.

Hegedüs Sándor minisztersége idejére esett az *1900. évi népszámlálás végrehajtása*. Az 1890. évi népszámlálás tapasztalataiból kiindulva részletesen szabályozták a közel 19 milliós népesség adatainak felvételét. A végrehajtás fő kérdéseit az 1899. évi XLIII. törvénycikk határozta meg és ehhez kapcsolódott Hegedüs Sándor 4015/1900. számú, 1900. augusztus 28-án kiadott utasítása a törvényhatóságoknak. A népszámlálást 1901. január hó 1-je és 10-e közt kellett végrehajtani, és a népesség adatainak összeírásán kívül kiterjedt a magánépületek és a lakások, a kisipar körébe tartozó ipari üzemek felszereléseinek és termelési viszonyainak számbavételére is. (Az összeírásnál 35 ezer számlálóbiztos működött közre.) A kisipar körébe tartozó iparüzemek adatainak összeírása teljesen új terület volt. Célja a kormány, elsősorban a kereskedelmi tárca olyan tájékoztatása, amely a korábban megkezdett, de az 1900-as évek elején felgyorsított iparfejlesztési munkát volt hivatott szolgálni.

A népszámlálási számlálólap 1890-ben 17 kérdést, az 1900. évi 45 kérdést tartalmazott. Teljesen újak voltak a bányászat, a kohászat, az ipar, a közlekedés, a kereskedelem, és a hitelezés körébe tartozó egyének keresetére és munkaidejére vonatkozó kérdések. A kisiparosoknak feltett kérdések között szerepelt az alkalmazott motorok száma, a felhasznált nyersanyagok és félgyártmányok mennyisége, az alkalmazott munkagépek, az előállított félgyártmányok és kész iparcikkek ismertetése. A népszámlálás sikere érdekében a kereskedelemügyi miniszter utasítására a statisztikai hivatal tisztviselői értekezleteken igyekeztek tisztázni az adatok felvételénél adódó nehézségek leküzdésének módját. A kérdőív kérdései közül legnehezebben megválaszolhatóknak az iparstatisztika, ezen belül is a kisipart érintő kérdőpontokat minősítették. Ezért a statisztikai hivatal két körlevelében, a 6400. és a 6422. számúakban hívta fel a kérdőpontok megbízható megválaszolására a figyelmet. A felhívásban arra is megkérték a törvényhatóságok vezetőit, hogy az összeírás sikere érdekében keressék meg az ipartestületeket és vegyék igénybe közreműködésüket. Az összeírással az ipar létszámára, a keresetekre, a munkaidőre többé-kevésbé elfogadható adatokat gyűjtöttek össze a felvételek biztosai, de a kisipari fejezet kérdőpontjaira adott válaszokat átvizsgálva a népszámlálás vezetői úgy döntöttek, ezen adatok feldolgozásáról, azok rendkívüli nagy mértékű hiányosságai miatt, lemondanak.

Száz év távlatából levonhatjuk azt a következtetést, hogy a kereskedelemügyi miniszter minden törekvése és irányító közreműködése ellenére az 1900-as népszámlálás bővítése iparstatisztikai kérdésekkel nem volt sikeres. A fő hiányosság az volt, hogy az összeírók nem tudták az adatokat szolgáltató iparosokat meggyőzni arról, hogy adataikat nem fogják adózási célra felhasználni. Egy másik fontos tanulsága az összeírásnak az volt, hogy belső üzemi statisztikai nyilvántartások hiányában nem lehet feldolgozásra alkalmas adatok közlését várni a kisiparosoktól. Az 1900. évi népszámlálás ipari vonatkozásainak korabeli megítélésére a népszámlálás összefoglaló kötetéből idézünk: „Az iparstatisztikának a népszámlálással való összeköttetése mellett szól különösen a költségek tetemes részének megtakarítása s részben a teljesség biztosítása is. Kétséges azonban, hogy ily sokirányú adatnak tudakolása nem veszélyeztet-e a demográfiai adatok pontosságát, sőt túlságosan nagygyá tévén a statisztikai megvizsgálás tárgyát képező anyagot, rendszerint a számlálólapok felületés kitöltését eredményezi, miáltal az egész adatgyűjtés nemcsak igen sokat veszít megbízhatóságából, hanem az így nyert adatok nem egyszer a helyzet valós feltárása helyett könnyen megtévesztésre, helytelen

s a tényeknek meg nem felelő következtetések levonására és intézkedések megtételére vezetnek.”¹³

Hegedüs Sándor minisztersége alatt kezdték meg a *kormányjelentések statisztikai adatokon alapuló készítését*. A jelentés összeállítását a Központi Statisztikai Hivatalról szóló 1897. évi XXXV. törvény 5. §-a írta elő. A részletes tennivalókat a törvény végrehajtásáról kiadott 8339/1897. eln. számú kereskedelemügyi miniszteri rendelet határozta meg. A törvény szerint a miniszterelnök az egyes minisztériumok ügykörét felölelő tartalmú statisztikai évkönyvet készít éves gyakorisággal és a minisztériumok működését, valamint igazgatásuk és felügyeletük alá tartozó ügyeket és közállapotokat ismertető jelentés kíséretében a költségvetés bemutatásával együtt az országgyűlés elé terjeszti. A kereskedelmi miniszter rendeletében úgy határozott, hogy a jelentés készítésére vegyes bizottságot kell létrehozni. Ennek tagjai: a miniszterelnök, a király személye körüli miniszter, a horvát-szlavón-dalmát miniszter egy-egy képviselője, a minisztériumok két-két képviselője. Hivatalból tagja még a vegyes bizottságnak a statisztikai hivatal igazgatója, aki egyben elnöke is volt a bizottságnak, továbbá a hivatal aligazgatója a hivatali igazgató helyettesítésére. Az évi jelentésnek azt a részét, amelyben a minisztériumok előző évi működését tekintik át, az érdekelt minisztériumok készítik el. Viszont az egyes minisztériumok tevékenységének statisztikai szempontból való értékelését a statisztikai hivatal állítja össze. A jelentések tartalmi felépítését a bizottság állapítja meg. A minisztériumok a statisztikai hivataltól kapott statisztikai ismertetések alapján megszerkesztik a saját tevékenységüket átfogóan feltáró jelentést, amelyet a statisztikai hivatal sokszorosít. Az első kormányjelentést 1900-ban készítették, az utolsót 1941-ben.

A magyar statisztikai szolgálat múltjában magasra kell értékelnünk a korabeli statisztikusok tevékenységét, amelyet a parlament az egész országot átfogó éves jelentés készítésére alkalmasnak talált. Az országgyűlés bizalmát a hivatal – Keleti Károly alapító igazgatótól kezdve Jekelfalussy Józsefíg – kiváló szervező és megbízható munkájával érdemelte ki. A hivatal kifogástalan együttműködést alakított ki mind a törvényhozó, mind a végrehajtó hatalommal, és ki kell emelnünk zavartalan és kiegyensúlyozott kapcsolatát felügyelő hatóságával, a kereskedelmi minisztériummal.

A Hegedüs Sándor minisztersége idején felmutatott kimagasló statisztikai teljesítmények közül utolsóként a Budapesten 1901. szeptember 29-től október 5-ig tartott Nemzetközi Statisztikai Intézet ülészakáról is szólnunk kell. Ez az ülészak az 1887. évi első, római kongresszus után a nyolcadik volt. A magyar hivatal akkor a nemrég elhunyt Jekelfalussy József helyére lépett dr. Vargha Gyula (1853–1929) igazgató képviselte. Az ISI elnöke akkor a neves osztrák közgazdász és statisztikus, *Karl Theodor von Inama-Sternegg* volt. A ülészakon 85 külföldi és 53 magyar szakértő jegyeztette be magát a résztvevők jegyzékébe. A megnyitó ünnepségen, mely a Nemzeti Múzeumban volt, a Főrendiház üléstermében, a megjelenteket előbb Hegedüs Sándor kereskedelmi miniszter, majd az ISI nevében Inama-Sternegg köszöntötte. A nyitó ülésen hangzott el *Láng Lajosnak*, az ülészak magyar szervező bizottsága elnökének nyitó beszéde.

Az ülésnek három– demográfiai, gazdasági, közigazgatási-jogi és társadalmi –osztályban folytatta munkáját, és 49 előadást, ebből 14 magyar szerző művét vitattak meg.

¹³ A Magyar Szent Korona Országainak 1900. évi népszámlálása. Tizedik rész. (1909) Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 151*–152*. old.

Az előadásokat már az ülések kezdete előtt a résztvevőkhöz eljuttatták. Leggazdagabb programmal a demográfia kérdései szerepeltek. Ezek előkészítésében a korszak kiemelkedő magyar statisztikusa, *Kőrösy József* (1844–1906), a fővárosi statisztikai hivatal igazgatója, az MTA tagja működött közre. Nagysikerű előadást tartott az 1900. évi magyar népszámlálás egyik vezető statisztikusa, *Vizaknai Antal* (1863–1911), a statisztikai hivatal aligazgatója, a népesség társadalmi és gazdasági rétegződéséről. Előadásáról a szaksajtó nagy elismeréssel számolt be. További jelentősebb előadások voltak:

- *Georg Mayr*, a müncheni egyetem tanára: A vándorlási statisztika kérdései;
- *Vargha Gyula dr.*, az MTA tiszteletbeli tagja: Általános megállapítások a külkereskedelmi statisztikáról;
- *Mandelló Gyula* közgazdász: A mezőgazdasági munkabérstatisztika;
- *Szterényi József*, a kereskedelemügyi tárca ipari főosztályának vezetője: Az 1899. évi magyar iparstatisztikai felvétel módszerei;
- *Ráth Zoltán*, akadémiai tanár, az MTA levelező tagja: A magyar bűnügyi statisztika 1900-ban történt fejlesztése;
- *Fellner Frigyes* egyetemi tanár: A nemzeti vagyon számítása;
- *Alfred Foville*, a Francia Tudományos Akadémia tagja: A statisztika és a közvélemény.

A ülés résztvevői számára a kereskedelemügyi miniszter tartott fogadást a Hungária Szállóban, majd a Nemzeti Színházban megtekintették Madách Imre *Az ember tragédiája* c. színművét, a Várban részt vettek a Ferenc József császár és király nevében adott fogadáson, megtekintették Budapest új épületeit (a Parlamentet, az egykori Igazságügyi Palotát, azaz a mai Néprajzi Múzeumot, az Operaházat), végül az ülészak befejezése után kiránduláson vettek részt Herkulesfürdőn és az al-dunai Vaskapun.

*

Hegedüs Sándor minisztersége három évig, 1899. február 6-tól 1902. március 4-ig tartott. Szolgálati elismerésül a király 1899-ben valóságos belső titkos tanácsossá (v.b.t.t.) nevezte ki, felmentése után pedig az I. osztályú vaskoronarendet adományozta neki. Hegedüs Sándor lemondásának pártpolitikai okai voltak, ugyanis pártja, a szabadelvű párt egyesült a nemzeti párttal, és az utóbbi egyik vezető politikusának adta át a minisztérium vezetését. Munkatársai sajnálattal vettek búcsút volt miniszterüktől, akinek még számos elgondolása volt az ország gazdasági állapotának jobbítására. Visszavonulása után egyre ritkábban volt látható a politikai élet rendezvényein, cikkei szaklapokban alig-alig jelentek meg. Mint református főgondnok 1905-ben a főrendiház tagja lett. Nagy terve volt, hogy Magyarország közgazdasági berendezkedéséről *Széchenyi István* eszméinek szellemében könyvet ír. Az íráshoz hozzákezdett, de befejezésére 1906 őszén betegsége, majd 1906. december 21-én bekövetkezett halála miatt már nem jutott ideje.

Több mint száz évvel Hegedüs Sándor kereskedelemügyi minisztersége után Mikszáth Kálmánnal együtt elmondhatjuk: „Hasznos ember volt, mély részvét kísérte sírjába s méltó rá, hogy a nemzet a jelesek sorában őrizze emlékét.”¹⁴

IRODALOM

- ANTAL G. DR. (1908): Hegedüs Sándor emlékezete. *Protestáns Szemle*, XX. évf. 8. sz. Budapest.
 BALLA A. (1938): *A legújabb kor gazdaságtörténete*. (2. kiad.) Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 300 old.

¹⁴ Mikszáth K. (1907): Hegedüs Sándor, 1847–1906. *Vasárnapi Újság*. 1. sz. 3. old.

- BOKOR G. (1901): A nemzetközi statisztikai intézetről. *Közgazdasági Szemle*, 25. évf. 531–538. old.
- DR. BUDAY L. (1900): *Emlékirat a hivatási balesetek statisztikájának egyöntetű szervezése tárgyában*. Pesti Könyvnyomda Rt., Budapest, 39 old.
- DR. BUDAY L. (1901): *A m. kir. Központi Statisztikai Hivatal adatgyűjtéseinek magyarázata*. Országos Központi Községi Nyomda Rt., Budapest, 288 old.
- BUDAY L. (1901): A Nemzetközi Statisztikai Intézet Budapesten. *Közgazdasági Szemle*, 25.évf. 740–747. old.
- BUDAY L. (1922): A statisztika elmélete és története. Németh József könyvkiadó vállalata, Budapest, 220 old.
- ECKHART F. (1941): *A magyar közgazdaság száz éve 1841–1941*. Posner Grafikai Műintézet Rt., Budapest, 342 old.
- FEST I. (1872): *A Földművelés-, Ipar és Kereskedelemügyi m. kir. minisztériumnak öt évi működése (1867-től 1872-ig)*. Athenaeum Nyomda, Pest, 216 old.
- FOVILLE A. (1902): A statisztika és a közvélemény. *Közgazdasági Szemle*, XXVI. évf. 5. sz. 364–374. old.
- FÖLDES B. (1889): *A bűnügy statisztikája*. Eggenberger-féle könyvkereskedés, Budapest, 166 old.
- GERGELY A. – SZÁSZ Z. (1978): *Kiegészítés után*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 268 old.
- DR. HALKOVICS L. (1998): A közszállítás szerepe a magyar ipar fejlődésében. *Statisztikai Szemle*, 76. évf. 7–8. sz. 625–648. old.
- HEGEDÜS S. (1894): *Az adókedvezmény tudományos és gyakorlati szempontból*. MTA székkfogaló értekezés, 1894. január 15. Budapest, 25 old.
- HEGEDÜS S. (1903): Az arany valuta terjedése. *Közgazdasági Szemle*, XXVII. évf. 3. sz. 169–186. old.
- HEGEDÜS S. (1890): Az árak tényezőiről és törvényeiről. *Budapesti Szemle*, 61. köt. évf. 157.sz. 28–48. old.
- HEGEDÜS S. (1880): Iparunk és az ipartörvény. *Budapesti Szemle*, 22. köt. 44.sz. 350–370. old.
- Hegedüs Sándor kereskedelemügyi m. kir. miniszternek a m. kir. Központi Statisztikai Hivatal 1900. évi munkatervéről tárgyában az országgyűlés elé terjesztendő jelentése*. (1899) Pesti Könyvnyomda, Budapest, 70 old.
- Hegedüs Sándor kereskedelemügyi m. kir. miniszternek a m. kir. Központi Statisztikai Hivatal 1901. évi munkatervéről tárgyában az országgyűlés elé terjesztendő jelentése*. (1900) Pesti Könyvnyomda, Budapest, 51 old.
- HEGEDÜS S. (1901): A Magyar Korona Országainak gyáripara az 1898. évben. Általános rész. Kiadja a kereskedelemügyi m. kir. miniszter, Budapest, 305 old.
- Hegedüs Sándor elhunyt. (1907) *Közgazdasági Szemle*, 31. évf. 37. sz. 1–3. old.
- JEKELFALUSSY J. (szerk.) (1896): *Az ezredéves magyar állam és népe*. „Kosmos” Műintézet, Budapest, 624 old.
- KÁRMÁN T.-NÉ (1973): A Nemzetközi Statisztikai Intézet 1973. évi bécsi kongresszusa elé. *Statisztikai Szemle*, 51. évf. 2. sz. 181–191. old.
- Közgazdasági Enciklopédia* (1929), Athenaeum, 726–727. old.
- KENYERES A. (szerk.) (1981): Magyar életrajzi lexikon. Akadémiai Kiadó, Budapest, I–III. köt.
- A m. kir. Központi Statisztikai Hivatal munkássága, 1871–1911*. (1911) M. kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 616 old.
- A Magyar Szent Korona Országainak hitelintézetei az 1894–1909. években*. (1913) Kiadja: a m. kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 396 old.
- MILHOFFER S. (1904): *Magyarország közgazdasága*. III. köt. Franklin Társulat, Budapest, 568 old.
- NAGY F. (1908): *Hegedüs Sándor emlékezete*. Emlékbeszéd a MTA tagjai felett. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 370–397. old.
- PÓLOSKEI F. (1985): *Tisza István*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 288 old.
- SZINNYEI J. (1896): *Magyar írók élete és munkái*. IV. köt. Hornyánszky Viktor Könyvkiadó, Budapest, 606–610. old.
- SZTERÉNYI J. (1902): *Iparfejlesztés*. Franklin Társulat, Budapest, 112 old.
- BÁRÓ SZTERÉNYI J. – LADÁNYI J. (1933): *A magyar ipar a világháborúban*. Franklin Társulat, Budapest, 394 old.
- Technikai fejlődésünk története, 1867–1927*. (1928): Magyar Mérnök- és Építész-Egylet, Budapest, 1000 old.
- DR. THIRRING L. (1983): *Az 1869–1980. évi népszámlálások története és jellemzői*. I. rész (1869–1910). Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 188 old.
- DR. VARGHA GY. (1908): *A Magyarbirodalom vázlatos ismertetése*. Pesti Könyvnyomda Rt., Budapest, 55 old.
- DR. VARGHA GY. (1896): *A magyar hitelügy és hitelintézetek története*. Pesti Könyvnyomda Rt., Budapest, 636 old.
- DR. VIZAKNAI A. (1900): Az 1900. évi népszámlálásról szóló 1899. évi XLIII. törvénycikk végrehajtása. Országos Központi Községi Nyomda Rt., Budapest, 62 old. + mellékletek.

SUMMARY

Sándor Hegedüs was a successful statesman of Hungary in the second half of the nineteenth and first years of the twentieth century. He started his career as a journalist, but as a Specialist he soon attained a renowned public personage. He became a corresponding member of the Hungarian Academy of Science in 1885, and from 1893 an ordinary member. In the Parliament he represented two Transylvanian towns, Abrudbánya and later Kolozsvár. He was elected as the member of the Hungarian government in 1899, then he was assigned minister of commerce and industry. During his ministerial period the economic growth of the country accelerated. He supported the development of the Hungarian statistics with important decisions. Till now one can consider the results of industrial statistics, population censuses, external trade and accident statistics as outstanding, as well as the regular government reports, compiled on the basis of statistical data. The first country report was drawn up in 1900, and it was abolished only in the years of the Second World War.